

אתר דעת * לימודים * גיליון 19 * תשפ"ג * 2022/23

חג הסוכות והימים הנוראים

עמירם דומוביץ

ניתן למיין את חמשת חגי התורה בדרכים שונות, ונזכיר שתי דרכים עיקריות וידועות: "הרגלים" ו"ימים נוראים". לרגלים שייכים החגים פסח, שבועות וסוכות: כנזכר במפורש בתורה:

שְׁלוֹשׁ רְגָלִים תַּחַג לִי בַשָּׁנָה. אֶת **חַג הַמִּצּוֹת** תִּשְׁמֹר, שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת...
וְחַג הַקִּצִּיר בְּכוֹרֵי מַעֲשֵׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בַּשָּׂדֶה, **וְחַג הָאָסֵף** בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפָּד
אֶת מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה. (שמות כג, יד-טז)

"שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאָה כָּל זְכוּרָךְ אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר בְּחַג
הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׂבָעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת וְלֹא יִרְאָה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם.
(דברים טז, טז)

ל"ימים הנוראים" שייכים "יום הכפורים" ו"ראש השנה" (בתורה ראש השנה נקרא יום הזיכרון). על פי מיון זה, פשוט וברור שחג הסוכות שייך למערכת של שלושת הרגלים. אך מתברר שבמבט שני ומעמיק ניתן למצוא שחג הסוכות שייך במידה מסוימת אף לחגי הימים הנוראים - לימי הדין. חז"ל ומנהגי ישראל שהתפתחו במשך הדורות הוסיפו סממנים של "ימים נוראים" לחג הסוכות. המקור לכך הוא משנה במסכת ראש השנה:

בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון... **ובחג נידונין על המים.**
(ראש השנה פרק א, משנה ב)

מכיוון שמיד לאחר חג הסוכות מתחילים ימות הגשמים לכן זהו הזמן שבו נידונים על המים. בראש השנה וביום הכיפורים הקב"ן דן וגוזר את גורלנו לשנה הבאה בכל תחומי החיים, לעומת זאת בסוכות עיקר הדגש הוא כיצד ה' ידון אותנו בעניין המים - הגשם. משמעות זו הביאה לקיומם של טקסים ומנהגים שונים שמקיימים בחג הסוכות שכולם קשורים למים:

מפני מה אמרה תורה נסכו מים בחג?

אמר הקדוש ברוך הוא: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי שנה.

(ראש השנה טז, ע"א):

לאורך הדורות, נוספו מנהגים שונים, שהועתקו מהימים הנוראים, לחג הסוכות: להושענות הנאמרות בחג הסוכות, יש מאפיינים הדומים לסליחות - ההושענות הן למעשה תחינות ובקשות על הגשם על התבואה על חיי האדם והעם. הושענה רבה, החל ביום האחרון של חול המועד סוכות, קיבל משמעות של "יום חיתום הדין". זאת ועוד, לתפילת הגשם, לקיטל ולניגונים של שליח הציבור בשמיני עצרת יש מאפיינים המוכרים לנו מהימים הנוראים¹.

ניתן לשאול האם יש ביסוס בתורה שבכתב לרעיון שחג הסוכות קשור לא רק לרגלים אלא גם לימים הנוראים. מתברר שאכן ניתן למצוא בתורה יותר מרמז לרעיון זה.

אך לפני שנביא ראיות מחמישה חומשי תורה, הקושרים בין סוכות לבין הימים הנוראים נביא ראיה מאחד ספרי הנבואה המצביעים על הקשר הזה בצורה מפורשת. הקשר בין חג הסוכות לבין מועד שבו "נידונים על המים" נזכר במפורש בנבואת זכריה, בהפטרה שקוראים ביום טוב ראשון של חג הסוכות. בנבואה זו זכריה מנבא שלעתיד לבוא, ירושלים לא תהיה רק המרכז הרוחני של עם ישראל אלא המרכז הרוחני של כל עמי העולם. כל עמי העולם יתאספו בירושלים בחג הסוכות וה' ידון אותם, מי לגשם ומי לצמא:

"וְהָיָה כָּל הַנוֹתֵר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהַשְׁתַּחֲוֹת לְמִלְכָּךְ ה' צְבָאוֹת וְלַחַג אֶת חַג הַסּוּכוֹת. וְהָיָה אֲשֶׁר לֹא יַעֲלֶה מֵאֵת מִשְׁפְּחוֹת הָאֲרָץ אֶל יְרוּשָׁלַם לְהַשְׁתַּחֲוֹת לְמִלְכָּךְ ה' צְבָאוֹת וְלֹא עֲלִיהֶם יְהִי הַגִּשְׁמִים" (זכריה יד טז-יז)

בנבואה זו נמצא קשר ישיר בין סוכות לימי הדין, עתה נציע ראיות מהתורה המצביעות על שקיים קשר כזה.

עצם העבודה שהתורה קבעה שחג הסוכות יחול בחודש תשרי סמוך לראש השנה ויום הכיפורים, ולא בצמוד לחגי האביב פסח ושבועות, יש בכך כבר בכדי לרמוז על כוונת התורה שיש לקשור רעיונית בין ראש השנה ויום הכיפורים לבין חג הסוכות.

בנוסף לכך, הימים הנוראים: ראש השנה ויום הכיפורים מכונים בתורה בויקרא כג (כד ו-לב) בכינוי הייחודי "שבתון"² לעומת זאת פסח ושבועות לעולם אינם מכונים בתורה בכינוי "שבתון". והנה חג הסוכות אף הוא זוכה לכינוי "שבתון":

אֲךְ בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶסְפָּכֶם אֶת תְּבוּאֵת הָאֲרָץ תַּחֲגוּ אֶת חַג ה' שְׁבַעַת יָמִים בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן שְׁבַתוֹן וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי שְׁבַתוֹן. (ויקרא כג, לט)

צירוף הכינוי "שבתון" לחג הסוכות מקשר אותו לראש השנה וליום הכיפורים.

ראיה נוספת שחג הסוכות קשור לשתי המערכות, "הרגלים" ו"הימים הנוראים", ניתן להביא גם מקורבנות המוספים של החגים. בכל חגי התורה אנו מצווים להביא מוספים. בכל החגים המצווה

¹ הטקסים והמנהגים שצינו מבליטים שחג הסוכות מאופיין כימי דין לעניין המים, הגשם הפרנסה, אך במשך הדורות נוספו מנהגים נוספים אשר הרחיבו את היותו של חג הסוכות בכלל, ואת הושענה רבה בפרט, לימי דין אף בשאר תחומי החיים. ולכן ההושענות אינם מתמקדים רק בתפילות שה' ידון אותנו לגשם ולפרנסה אלא לבקשות שה' ידון אותנו לטובה בכל תחומי החיים. בדומה לבקשות ולתחינות שלנו בסליחות, בראש השנה וביום הכיפורים.
² גם השבת קרויה "שבתון": "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלֶאכֶה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שְׁבַתוֹן" (ויקרא כג, ג).

להביא לעולה - איל אחד ושבעה כבשים³. כך בחג המצות, כך בחג השבועות, כך בראש השנה, וכך גם ביום הכיפורים כנאמר במפורש בפרשת פנחס. רק בחג הסוכות אנו מוצאים תופעה ייחודית, להקריב לעולה שני אילים וארבעה עשר כבשים - פי שניים משאר החגים.

וְהִקְרַבְתֶּם לֵאלֹהֵי אֱשֶׁה רֵיחַ נִיחֹחַ לַה' פְּרִים בְּנֵי בָקָר שְׁלֹשָׁה עֶשֶׂר, אֵילִם שְׁנַיִם כְּבָשִׂים

בְּנֵי שָׁנָה אַרְבָּעָה עֶשֶׂר⁴ תְּמִימִם יְהִיוּ. (במדבר כט, יג)

תופעה ייחודית זו זוקקת הסבר. לאור דברינו ההסבר לכך פשוט, חג הסוכות שייך לשתי מערכות של מועדים: "ל"רגלים" ול"ימים הנוראים", אשר על כן אין פלא בכך שמצווה להביא מוספים כפולים של איל ושבעה כבשים, כנגד כל מערכת של מועדים - וביחד שני אילים וארבע עשר כבשים.

יתכן שניתן להביא ראיה נוספת שחג הסוכות שייך גם לימים הנוראים - ממצות החג. על פי התורה במרכזו של חג הסוכות שתי מצוות – "סוכה" ו"ארבעת המינים". ניתן להציע שמצווה אחת שייכת בעיקר למערכת של הרגלים ומצווה אחרת שייכת בעיקר לימים הנוראים. נראה שמצוות הסוכה קשורה לחג הפסח וחג השבועות. הרב זקס⁵ הציע ששלושת הרגלים באים לציין שלוש תחנות מרכזיות שחוה עם ישראל בראשית דרכו: שלוש התחנות הן: מצרים, מדבר, וא"י, כל אחת מהן כנגד אחד הרגלים. חג המצות הוא חג היציאה ממצרים ומצות החג מורה על כך - מצה. חג השבועות - הוא החג שמסמל את חג ההגעה לארץ ישראל⁶. זו הארץ שהעם זכה להיכנס אליה ולאכול מתבואתה ומצוות החג מורה על כך - מנחה חדשה ומצוות הביכורים⁷. חג הסוכות, הוא החג שמסמל את המסע של עם ישראל ממצרים לארץ ישראל, ומצוות הסוכה מורה על כך שהרי זה הטעם המרכזי של התורה למצוות הסוכה: "כִּי בְּסֻפּוֹת הַוַּשְׁבֹּתַי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא כג, מג).

לאחר שנתבאר שמצוות הסוכה קשורה לשלושת הרגלים, הרי שניתן להעלות את האפשרות שארבעת המינים שייכים יותר לימים הנוראים. וננסה להוכיח את הדבר:

בעוד שמצוות הסוכה נתפרש טעמה בתורה כפי שצינו, הרי שעל מצוות ארבעת המינים התורה לא הביאה כל נימוק וטעם. מצב זה הביא לכך שמדרשי חז"ל, ראשונים ואחרונים העלו טעמים רבים למצווה ופירושים שונים מה מסמלים ארבעת המינים. נזכיר רק חלק קטן של טעמים שנאמרו בויקרא רבה (בלבד פרשה ל'), ארבעת המינים מסמלים את הקב"ה, את אבות האומה, את תלמידי החכמים, את ישראל, את האדם ועוד.

כבר הרמב"ם במורה הנבוכים שלל דרשות אלו כהסבר לפשוטו של מקרא (חלק שלישי פרק מג):

³ בכל חגי התורה, האיל האחד ושבעת הכבשים באים יחד עם פרים, אלא שמספר הפרים איננו אחד בכל החגים.

⁴ שני אילים וארבע עשר כבשים - קרבים בכל יום מימי חג הסוכות.

⁵ הרב יונתן זקס, מועדים לשימחה, עמ' 228.

⁶ יש לזכור שהקשר בין חג השבועות למתן תורה, אינו נזכר כלל בתורה, אלא רק בספרות חז"ל.

⁷ חג השבועות מסמל את ההגעה לארץ - זה בא לידי ביטוי במצוות הבאת מנחת שתי הלחם - שנאפתה מחיטים חדשים שצמחו באדמת הארץ. וזה בא לידי ביטוי שחג השבועות בתורה נקרא גם "יום הביכורים" מכיוון שמיום זה ואילך מצווה החקלאי להביא למקדש את ביכורי פרי אדמתו שבא"י, ועם ההבאה לקרוא את פרשיית "מקרא ביכורים", שעיקר תוכנה לספר כיצד הוא זכה לצאת ממצרים, להגיע לא"י, ולהביא למקדש את פירות א"י.

ארבעה מינים שבלולב, כבר זכרו ז"ל בו קצת סבה, על צד הדרשות שדרכם ידוע למי שהבין דרכיהם, וזה שהם אצלם כדמות **מליצת השיר, לא שהדבר ההוא הוא ענין הפסוק ההוא.**

נראה שהטעם העיקרי של מצוות ארבעת המינים נמצא בדברי רבי אליעזר, המובאים במסכת תענית (דף ב ע"ב):

אמר רבי אליעזר: הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים. וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים - כך אי אפשר לעולם בלא מים⁸.

הסבר זה של רבי אליעזר תואם את מה שהזכרנו בפתח דברינו שבחג הסוכות יש לו גם מימד של יום דין ובלשון המשנה "**בחג נידונין על המים**". מועדו של חג הסוכות בפתחו של החורף טומן בחובו גם חשש, מתח, יראה ופחד אם השנה הקרבה ובאה, תהיה שנה גשומה או חס ולילה שנה שחונה. הבאת ארבעת המינים למקדש, והקפה של המזבח עם ארבעה מיני צמחים המייצגים סוגים שונים של צמחים בארץ ישראל הזקוקים למים - יש בהם בכדי **לבקש, להתחנן ולהתפלל** לפני הבורא שידון אותנו לשנה של גשמי ברכה.

מלבד הטעם שהבאנו למצוות ארבעת המינים בשם רבי אליעזר, ניתן לפרש שטעמה של מצוות ארבעת המינים יש גם משמעות של **שבח והודיה לקב"ה** על שנתן גשמי הברכה בשנה שחלפה. גשמים שהביאו לצמיחתם של ארבעת המינים הללו, שכאמור מייצגים את כלל הצמיחה והתבואה בארץ. ביסוס מהמקרא לרעיון זה ניתן להביא מהפסוק שמצווה על לקיחת ארבעת המינים "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר פֶּתִי תְּמָרִים וְעֵנַף עֵץ עֵבֶת וְעֶרְבֵי נַחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים" (ויקרא כג, מ). הפסוק מסמך את מצוות ארבעת המינים למצוות השימחה, מסתבר שהשימחה היא על גשמי הברכה בשנה שחלפה שהביאו לצמיחתם של ארבעת המינים המייצגים את היבול הרב שצמח בשנה שחלפה.

המועד של חג הסוכות בחודש תשרי אשר מתחיל בסוף השנה שחלפה, ומאידך חל בפיתחה של השנה החדשה, מביא את האדם לרגשות מעורבים. מצד אחד הוא חוגג את "חג האסיף" והוא אפוף ברגשות של **שמחה והודיה לה' על העבר**, על השנה שחלפה שהביאה גשמי הברכה ועימם יבול רב, ומצד שני הוא **חושש ודואג מפני העתיד**, מגזירת הקב"ה על הגשם והיבול בשנה הבאה. רגשות אלו באים לידי ביטוי במנהג הנענועים של ארבעת המינים בהלל. להלכה נפסק כבית הלל שמנענעים גם ב"הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו", וגם ב"אנה ה' הושיעה נא" (משנה סוכה, ג, ט). ניתן לבאר ששני הנענועים הללו הם כנגד שני הטעמים של מצוות ארבעת המינים. הנענועים של ארבעת המינים ב"הודו לה' כי טוב" הם מהטעם של השמחה וההודיה לה' על העבר, על היבול הרב שצמח וגדל בשנה שחלפה, והנענועים ב"אנה ה' הושיעה נא" הם מהטעם של התחינה והבקשה לעתיד שה' יברך אותנו בגשמי ברכה, ובשפע של יבול בשנה הבאה.

⁸ וכך מסכם את העניין פרופ' תבורי, בספרו מועדי ישראל, (עמ' 188): "ארבעת המינים שימשו כר נרחב לדרשנים שחיפשו את משמעותם כסמלים ומשמעות נטילתם. קרובים ביותר לכוונת המקרא, אולי הם דברי רבי אליעזר ש"ארבעת המינים הללו אינן באין אלא לרצות על המים..."

נסכם

מובן שאופיו המרכזי והעיקרי של חג הסוכות, מורה על כך שהוא שייך למערכת החגים של שלושת הרגלים, זה בא לידי ביטוי במצוות העלייה לרגל המשותפת לשלוש הרגלים, וזה בא לידי ביטוי בתוכנם ההיסטורי של שלושת החגים הקושר ביניהם: חג המצות - היציאה ממצרים, חג הסוכות - המסע במדבר, וחג השבועות - ההגעה לארץ ישראל. מובן שחג הסוכות שייך גם לפן החקלאי של שלושת הרגלים, שבא לידי בשמותיהם הנוספים של חגים אלו: חג האביב, חג הקציר וחג האסיף.

החידוש שניסינו להוכיח במאמר זה הוא, שלא ניתן להתעלם מכך שחג הסוכות יש לו גם מאפיינים של ימי דין, הקושרים אותו לימים הנוראים - לראש השנה ויום הכיפורים. עוד ניסינו להוכיח שלקשר הזה יש ביסוס בתורה, הן בכך שהוא חל בחודש תשרי יחד עם ראש השנה ויום הכיפורים; הן בכך שהוא מכונה "שבתון" כמו ראש השנה ויום הכיפורים; והן בכך שיש לו מלבד מצוות הסוכה מצווה נוספת - ארבעת המינים - שכל חיותם תלויה במים, והרי שפע המים בא"י תלוי בקב"ה, שנאמר: "אֶרְךְּ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דָרַשׁ אֶתְּהָ תָמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּהַ מְרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרֵית שָׁנָה". (דברים יא, יב). ולכן אין פלא שחג הסוכות החל בימי "ראשית השנה" הם ימי דין, הכוללים תפילות ותחינות לפני ה', שידון את השנה הבאה, שתהיה שנה גשומה, כדוגמת הבקשות בהושענה רבה:

הושע נא

טלאיך תשביע	יבול להשפיע
כל שיח תדשא ותושיע	לגיא בל תרשיע
מגדים תמתיק ותושיע	נשיאים להסיע
שעירים להניע	עננים מלהמניע
פוחח יד ומשביע	צמאיך תשביע

הושע נא